

— S mért szereted éppen ezeket? — kérdem.

— Örökké megvidámítanak, ha látom — mondja Gáspár.

Máris megvidámították, pedig csak beszél róluk. Ritkán is láttam ilyenek, mert túlzott szemérmességgel az érzelmeit mindig titkolni szokta, mint általában az egész család, a miénk. De most elveszti természetének fékjét s olyanokat mond, hogy legény-korában mindig őzet vagy mókust szeretett volna kedvesének fogni; s ez a vágyakozása most is megvan, csak hogy nem a kedvesének fogná jelenleg, hanem a kicsi leánykának.

— A tudósnak-e? — kérdem.

— Annak.

— Úgy látszik — mondom neki —, hogy sokért nem adnád ezt a leánykát.

— Nem én, egész Molduváért — feleli.

Hirtelen meglep, hogy éppen Moldovát említi, de akkor jut eszembe: hiszen ott katonáskodott! Többször beszélte nekem, hogy tiszt legénye volt, mint a székely fiúk általában. Mert eszesek ezek, megbízhatók és tiszták. Valósággal kormányozta ő is a családot, mely a főhadnagy mellett a fiatal asszonyból és az anyósból állott. Most is bölcs derűvel emlékezik, hogy milyen lappangás volt a két asszony között, örökösen. Én azonban nem ezen derülök, hanem a Gáspár okos politikáján, melyet a két nővel folytatott, akárcsak Bethlen Gábor a némettel és a törökkel hajdan. S közben ott volt maga Erdély, a főhadnagy képében, kinek a talpát néha és nagy szakértelemmel vakarni kellett.

(1938)

BALOGH EDGÁR

Visszajátszások

három pergetésben

JÁTÉKAIM

Játék formálja az embert. Ha az öregkorból visszatekintek fakadásomra, fejlődésekre és mindennek kimenetelére jóban és rosszban, úgy végigfutnak emlékezetemben mindenkorai játékaim tapogatózásai, vágyakozásai, kísérletei vagy akár csődjei is.

Kezdem az ólomkatonákkal. Gyermekszobánk Pozsonyban félhomályos volt, ablakkal az udvari „gang”-ra, s amikor már pattogott a tűz a kályhában, s az ablakon át beszűrődött a szomszédos udvarból egy különök rokon, ama Ghyczy bácsi villájának felgyúlt villanyfénye, frissen ugrottam fel, hogy

minél hamarabb a szlőjdfelszerelésemet rejtő asztalhoz ülhessek s felállíthasam csapataimat. Hol itt az összefüggés? Hát igen, ez a bácsi valamikor huszár főhadnagy volt, s bár tiltottak tőle valamilyen családi história miatt, mégiscsak rajongva gondoltam az ő játékára, egy pompás kardgyűjteményre... Az asztalomon minden reggel riadó volt, s szabályos rendben felsorakoztak az olasz karabélyosok, a honvédek, a tiroli vadászok, a kék tengerészek. Csak egy maradt ki a játékból: a háború. Később, amikor már kitört a világháború, nem mondom, rám is átragadt a fertőzés, öcsémmel és barátimmal leguggoltunk a hálósoba szőnyegére, s építkeztünk kőszekrényből meg a matadorjáték pálcikákkal rögzíthető likas faalkatrészeiből, aztán durr neki, valami kis lövegből céloztattuk egymás katonáit. De várjunk csak! A dulás közepén társaim s főleg kőszegi kadét öcsém harci szvenedélyével szemben békét hirdettem meg. Most már a szőnyegen sorakoztak fel az életben maradt ólomhősök, s eljátszottuk a fegyverszünetet, a dísztemetést és az újjáépítést. Tartott ez mindaddig, amíg egy nagy társzeker meg nem állt a ház előtt, s családi parancsra egy skatulyában le nem vittem a kis katonákat a világháborús gyűjtésbe. Az ólom elment az igazi háborúba, s többé sem hadakozás, sem békülés nem volt nálunk sem asztalon, sem szőnyegen.

Sokkal komolyabb volt az országlás nagyanyánk kertjében. Már gimnazisták voltunk, s vasárnaponként ide, a Duna fölé hívtuk barátainkat, úgy osztva be magunkat, hogy volt egy király, egy földművelésügyi miniszter (ő ültette a retket és hagymát diófánk alá), egy mérnök (ő csatornáztatta a mosóteknő vízlevezetőjét az utca felé), egy rendőrkapitány (persze az öcsém) és két rendőr, a polgármester-unoka Brolly fiúk. Papírpénzt adtunk ki, hivatalos nyelvünk a latin lett, címerünk zöld csillag. Harcba álltunk egy másik országgal, amelyet a Kőbánya felett, a Bagnovini kertben alapítottak az olasz kéményseprőmester gyermekei. Homokbombák puffantak, de mindkét ország lapot is indított. A miénket természetesen én szerkesztettem Hazafiak Lapja címmel, egyetlen példányban (anyánk volt az előfizető). A világháború vége közeledett, s kikiáltottuk mi is a köztársaságot, szent békét kötve a hegyiekkel. Én voltam a király, egy órára bilincsbe raktak, s hozzákötöttek a diófához, majd megválasztottak köztársasági elnöknek.

Mondanom sem kell, hogy alkalmazkodtunk a nagyvilágbeli történésekhez. Közben osztálytársaim parlamentet szerveztek Jankovics Marcell író, a Toldy Kör elnöke lakásán, az ő fia lett Károlyi Mihály, konzervatív ellenfele budafai Vermes Jóska, az alispán fia, én pedig egyszerűen Lovász Márton voltam. Przemyslből ekkorra már Pozsonyba hazatért csukaszürke őrnagy apám ellenére (őt nem értesítettem a parlamentről) többször is elkiáltottam: „Mi ántántbarátok vagyunk!” A történelem újabb fordulatai azonban feloszlatták ezt a kis országgyűlést is, a Vásártéren eldőrdült a cseh légionisták fegyvere, bekövetkezett az államfordulat. Nem maradt számomra más hátra, mint a Régi pénzekről című lap szerkesztése, grafitceruzával beledörzsölt éremillusztrációkkal. Ez már hat példányban jelent meg, pontosan átmásolva, s csak régi pénzzel lehetett rá előfizetni. Legkedvesebb szórakozásom így egy trieszti hajóskapitány keresztapámtól érkezett Münzkasten, egy ötfiókos ládikó megtöltése lett brakteátokkal, dénárokkal, tallérokkal, s még római császárképeket hordó pompás ezüstökhöz is hozzájutottam egy Vödric-völgyi leletből. Hová lett ez a gyűjtemény? Odaveszett az egész, elpusztult a második világháború átvonuló frontján.

Azt hinném, egyetemi hallgató koromban már nem játszottam. De hát, nem játékos volt diaktársaimmal a falujárás? A búrkalapos militarista cserkészetből regösdiák-mozgalmat alakítottunk ki, Mátyusföldtől a Tiszahátságig százfelé gyűjtöttünk tábortüzet, magunk köré csődítve a falvak gyermekeit (mindig eljöttek a szülők is), és kezdődött a műsor: Benedek Elek meséi, a Toldi egy kifeszített vászonra vetítve, ének, s végül megszólaltattuk sok száz torokból a helyi népdalokat is, helyet adva a gyermekek balladás játékaiknak. Aki a legtöbb mesét mondta, egy Kardos Feri, egy Dobossy Laci, egy Jócsik Lajcsi, az megkapta a „regös” címet, s Nemesszeghy Jenő (tavaly halt meg Ausztráliában) rovásírásos diplomát rajzolt-festett számára. Bizony, ebből a játékból indult el a falukutatás. A regölségből szociográfia lett, felébresztve a népszolgálat felelősségét.

A játék sohasem szűnt meg. Már az ifjúnunkásokkal jártunk közös kirándulásokra, s valahol a Kisduna mellett, virágos csallóközi réten elevenítettük meg azt a sztrájkot, csendőrsortüzet, amit szemtanúk emlékezetéből és segítségével sikerült hűségesen megismételni. Ekkor küldtük el a még weimari Berlinbe Balázs Andris joghallgatót, hogy a filmes Balázs Bélánál sajátítsa el a híres kékblúzos színjátszók népi dallamra szerelt új munkásmozgalmi mondandóját. S lett is ebből szavalókórus, munkásgyűlések és felvonulások lélekserkentő felajzása. Szétfreccsent a múltban ez a játékoság is. Én elkényyszerültem apám földjére, Erdélybe, az a Száraz Jóska, aki a Vörös Barátság nevet adta a diákok és ifjúnunkások közös csoportjának, a spanyolországi harcok hőse lett, Szabó István, az együttes elnöke, a mozgalom vezetője.

Sokkal békésebb volt a játék a brassói Cenk alatt, ahová sorsom sodort. A népi mozgalom itt a székely szolgaleányok és szolgálólányok táncos, színjátszó és énekkari csoportjaiba vonzott, nappal újságíró, esténként a külvárosban ilyen együttesek bátorítója, szervezője lettem, a Magyar Dolgozók Szövetsége forrongó lendületében. Eljátszottuk a székely és román pásztorok eredeti betlehemes jelenetét, s a jövedelemből nemcsak árva gyermekek csizmáskáira futotta, hanem jutott összeg a Vörös Segélynek is a spanyol front-ról hazatérő székely katonák támogatására. No, de közben megházasodva, s innen Gaál Gábor mellé kerülve Kolozsvárt a Korunkhoz, majd az Erdélyi Magyar Szóhoz, most már hovatovább saját családomon belül várt rám a játék.

Hogyan játszottam én a fiaimmal (már amíg mellettük lehettem)? Eszembe jutottak az én gyermekkori szórakozásaim, s megindult a családi nagy asztalon az építkezés, most már a szocialista álm sugallatára is. Háború és ólomkatona nélkül, de gazdag, pompás városokkal. Még villanyhuzalok is kerültek cérnából. Aztán, ott benn, a Bukarestig ható Rajk-per börtönében, magamra maradván, iskolázással játszottam magam. Hol szlovák vagy francia szókinccsemet idéztem fel ezer szó erejéig, hol szalmaszállal a falra körvonalaztam Európa történelmi térképeit különböző századokban, állandóan visszafeleselve a képzeletemben hozzám kérdéseket intéző fiúk kíváncsiságára. No, de mire hazaértem, ők már nagyok lettek, s a játszás hovatovább már az ő gyermekeik megszületésére és növekedésére várt. „Nagyitati”-ként az unokák mesemondója lettem, s időnként újra nagy építkezések s a szokásos bulik játékrendezője is, nem egyszer velük s vendégeikkel együtt szerkesztve alkalmi egypéldányos újságokat.

Az unokákkal való szórakozásban amolyan alaptételemmé vált a gyermekfantázia megnyitása, a dolgok lehetőségeire való ráébredés. Volt egy folytatásos mesém, amit három unokának a kellő időben háromszor is meg kellett ismételnem. Még ma is emlegetik, az ifjú magyar irodalom szakos tanár és a két eladó leány. Mindig a jól ismert tájból indultam el, estéről estére lerakva a székely nannó falujából a homoródalmási barlangig vezető jövő- és képzeletbeli vasútvonalat. Vigyáztam arra, hogy maguk a szereplők is a jól ismert családtagok, szomszédok, földiek legyenek, reálisan formálva a tényleges eshetőségeket. Micsoda új termeket fedeztünk így fel a barlang mélyén, a Vargyas bűvópataka mentén rátalálva egy hatalmas föld alatti tóra, gyógyvizével! Hogyan épült ki a Csudálókő és a barlang szájával szemben magasló, a falu népét megmentő hősről elnevezett Csala Tornyá közt egy, a völgybe illeszkedő fürdőtelep! Ki mindenki látogatott ide a nagyvilágból, pontosabban ki mindenkit fog majd ide vonzani a jó hír, éppen a Daszmagyaróssa tisztására, ahol fiaim is papójuktól, a vén széköl katonától a mereklyék forgatását és a szénaboglya felrakását tanulták! Szóval: a mese kiderítette, mi minden lesz az Erdővidékből, ha majd a barlangban hangversenyeznek és itt játszzák el — mondjuk — Kisbán Miklós őskorban lejátszódó drámáját, a Naplegendát... Magam is belelázasodtam a mesemondásba, s ez csak egy volt a sok esti költemény közül.

Különben minden más mese is helyi kötődésben jelent meg. Mackó úrfi az volt, aki fenn a csigolyásban tördelte az ágakat, s amikor elvittük a gyerekeket Julcsi nényükhöz Vargyasra, s ők ott egy farakás tetejére fészkeltek be magukat várszerűen, ide gyűjtve játékszereiket, én mint tatár kán adtam elő követeléseimet (egy írásbeli parancsomat meg is őrizték), no de hát kacagó visszautasítás, majd kavicszapor volt a válasz. Mindez alig száz lépésnyire a Vargyas pataka nevezetes hídjától, ahol a helybeli elődök lerángatták lováról Rabsánt, a betörő tatár vezért.

Ebből is kiöregedtünk. Én még hosszú vasútvonalakat raktam ki Kolozsvárt a Rákóczi úti kertben, rengeteg újságpapírral jelölve a pályát, hogy a gyermekek tájékozódni tudjanak az erdélyi állomások közt, de hát ők már Európát járják, ahol én képzeletjátékban sem tudnám őket követni. Mi marad számomra a játékból? Nyomom a betűket az öreg gépen? Rakosgassam újra a könyveimet? Vagy játszom el azzal a mintegy háromezer levéllel, melyet lexikonszerkesztőként lajstromoztam, s mindmáig gonddal forgatok? Avagy számoljak még dédunokák lehetőségére, hogy újra kirakjam az asztalra a béke vágyképeit, s új meséket szőjek egészséges fantázianyitogatásra?

EMLÉKTÁRGYAIM

„Öregek emléken...” — mormolom az Ady-igét, és most nem teszem hozzá a folytatást: „S fiatalok gondon”. Maradjunk csak őszintén mimagunknál, a jórészt már elbúcsúzott nagyapanemzedék mindennapjaimat átlengő rémete-léghkörében. Bizony, aligha tagadhatnám, a múlt vesz körül. Aki szobamba lép, rácsodálkozik egy-egy emléktárgyra, megáll holt barátaim fényképei előtt, rákérdez a falakat borító festményekre. A legtöbben azon akadnak fenn, mit keres egy kicsiny meg egy nagyobb sarló a folyóiratok asztalán, no meg miért nem a falon függenek a díszesre faragott sulykok? S jön a magyarázat. A kis „sorró” — mert Erdővidéken így nevezik — a feleségemé

volt kislánykorában, búzát, zabot, árpát vágott vele, míg az öregebb eszközt apja használta. Most? Lapokat nyomtatok velük. A faluból úgy hoztam ide őket, hogy ott már a padláson hányódtak. Itt nem rozsdásodnak el, az aszszony olykor „sorrózik” a kertben. A három sulyok is Vargyasról került ide. Kettő a rokon népművész, Máthé Ferenc Ilonka (a faluban Ilonka Feri) remeke, a harmadik iskolai faragóvizsgára készült. Okos, hogy ott ilyen műhely van! Most ezek is egy-egy köteg kéziratot nyomtatnak, hogy a szél ablaknyitáskor szét ne zilálja a húsz éve készülő irodalmi lexikont.

S itt álljunk meg egy elvi magyarázat erejéig. Megírtam már egyszer, hogy az ilyen sulyok négyféle rangban él. Egyszer: ruhát sulykolnak vele a patakban, ez az alapforma. Aztán hímesre faragják, s lesz belőle az elígérkező legény ajándéka egy választott szép leány számára. Következik az üzlet, s készül az ilyesmi falra aggatható dísznek... Nos, nálam a „dísz tárgy” új szerephez jutott, amikor a gyöngyvirágos, bánatszíves, tűzjeles faragvány megint használható valamire, immár a szobában. Szerepcseré? Igen, Van, aki érti, van, aki nem érti, hogy a néprajzi tárgy nyilvánvalóan elszakad a faekés, székely ruhás múlttól, de beépül bájával a városi háztartásba, munkavilágba. A népnyelvet sem feledjük, hanem szavait, fogásait befogadjuk az állandóan bővülő szókincsbe, hogy folytonosságban maradjunk az elődökkel. Különben itt van rögtön az íróasztal fölött, a könyvtár Téka-sorát tetőzve, az új szerzemény, Miholcsa József komor, bezárult székely kapuja, a magasból idézve egy új művészi kísérletet, melyért egy életen át — én, az ős-városi — küzdöttem: a népi kultúra értékeinek áttételét az újba, egy mai jelképrendszerbe.

Emléktárgy — ez nálam nem vásári csecsebecse. Nem nosztalgia, nem gyűjtőszennvedély táplálja, hanem az életemből, családom történetéből adódó, érdeklődésem és foglalkozásom köreivel összefüggő tárgyi emlékeztetés. Nem vagyok műgyűjtő, a szobámbeli festmények is mind személyi okokból kerültek mai helyükre.

Vendégeim szeretik Szolnay Sándor alkotását, mert menten felismerik rajta Tamási Áront. Egy elhagyott padlásról mentődött ide a háború után, legyen csak jele, hogy ebben a házban nem felejtődött el ama 1937-es Vásárhelyi Találkozó, melynek ő volt első demokratikus hitvallója. Már kevésbé ismerik fel Józsa Bélát, a székely munkás-vértanút egy másik festményen, ez Nagy Albert műve: a börtönajtóban búcsúzó rabot ábrázolja. Még előttem — feleségemmel szólva: előttünk — karcsú alakja, székre áll, becsavarja a nászajándékot, egy villanykörtét, s a kigyúló fényben tányérokat nyújt át (egy darabja még szolgál). Ami pedig a Bethlen-bástya — élénk színeivel oly élesen elütő — képét illeti, ez nyolcvanadik születésnapomra került ide, Balázs Péter szeretetéből. Muskátlis ablak párkányán egyik kötetem, innen látjuk a bástyát, ahol valamikor várostörténeti anyagot gyűjtöttünk egybe. A múzeum tervéből ugyan nem lett semmi, de vigaszul itt az emlék. Ennek a bástyának a magasából örökitette meg Gy. Szabó Béla viharfényben a várost, ez a metszet ágyam fölött virraszt, míg fejemenél Incze János groteszk festménye a hó alatt roskadó Désről, ahol együtt katonáskodtunk.

Egy régi álom a Szolnay-kép sarkán: Kós Károly kezevonásával a fel nem épült fehéregyházi Petőfi-ház terve. Együtt tanakodtunk róla az elmúlt időben.

A falon, ha betódul a napfény: arcok ragyognak fel. Itt az én hőseim, akik a távozásban megelőztek. Középen Móricz Zsiga bácsi bajszával, dedikáló sorok mögött, itt Petru Groza mosolyával (nem közéleti szerepében, hanem

mint a család egykori barátja). Fábry Zoltán kéziratot olvas stószí íróasztalánál, Gaál Gábor szemüvege villan, s rendre a két István, Asztalos és Nagy, majd Papp Aurél, Ady román barátja („Nem ülök le, sietek a Mócvidékre, csak így állva iszom meg a kávé” — mondta ittjártában, utoljára). Egymás mellett Jordáky Lajos, Szemlér Ferenc, Kacsó Sándor, s fájdalom, itt van már Szabó T. Attila fényképe is... Ketten rajzban: Kurkó Gyárfás arca még a tizenhat éves börtön előtről (Balázs Péter ajánlja feleségemnek), s Szabédi László ültében, Nagy Imre örökítése. És hányan hiányoznak! Halottaim száma egyre nő, arcképeiket már nem bírja a fal.

Emléktárgyak-e a festmények és fényképek? Feltétlenül, ha életünkben gyökereznek, ha a magunk múltjára, próbáira, törekvéseire, barátkozásokra és szövetekezésekre, örömünkre és bánatunkra figyelmeztetnek.

Van aztán itt szélesebb gondolati karolás is, szembeszökő és akár meg is fogható tárgyban. Az ablak alatt, kis könyvállványon egy színes lakkozású tálcaska a hét toronnyal, s felírva gótosan: „Siebenbürgen süsse Heimat — 1963”, nagyszebeni szász rokonai ajándék. Ugyanezzel a hét toronnyal s Kolozsvár Nagy Lajos-kori címerével nagy bronztál gondolkoztat meg a falon is, Pongrácz Antónia fémdomborítása. Vele egy sorban az eszményképemnek vallott Bethlen Gábor fejedelem törökös hajcsimbókjával, Gergely István műterméből. Szembenéz vele a másik erdélyi réalpolitikus, Márton Áron püspök, aki pasztorális látogatáson itt járt e szobában is, különböző nézeteink közös humánuma jegyében. A plakettet Venczel Árpád készítette, hogy bearanyozza az én remetelakomat. És Ady három arca! Londonból küldte Buday György, s egyik könyvespolcom bütőjére került, akárcsak Hunyadi László Arany-plakettje, az 1967-es Arany-évforduló dátumával. És szerte az írók emlékermei súlyként lapokon és könyvtornyokon, köztük — akaratlanul, de az unokáknak szánva — Törös Gábor eltalálása vénségemről.

Vannak olyan munkák is körülöttem és fölöttem, amelyeknek titka van. Míg a ruhásszekrény fölött Heim András két mértani kompozíciója a Kassák-utódlásból ad neoavantgárd ízelítőt, egy zugban búvik meg Szervátiusz Jenő szénrajza Gábor Áronról, még a világháború idejéből. Áll a kucsmás ágyúöntő, lábainál ledöntött harang. Meg is gondolkoztatta a falusi lakásunkba szállásolt kazah tisztet, miután felvilágosítást kapott oroszul a Habsburg-ellenes harc vitézéről... Ha szobámban fel s alá járkálok (sűrűn megteszem örök nyughatatlanságomban), felém kiált mindenünnen a volt, a megtörtént, az én nemzedékem átélt világa. Egy kisebb állványon fiatalságom serkentő triászának (Ady—Móricz—Szabó) könyvei, fölöttük Kovács Zoltán színpadterve 1945-ből, egy közös ünnepély román—magyar zászlódíszével, s valamivel magasabban Tolnai Tibor finom ködön áttetsző festménye a nagyváradi templomtoronyról, mely a törökök alól való felszabadulást hirdeti — ezt a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetének bemutatása alkalmából kaptam. S tovább kalandozva nem a magyar irodalmi tanszék fénykorának emlékét lobbantja-e fel bennem egy másik könyvespolc oldalán a jegyzeteibe mélyedő kolléga, Jancsó Elemér? Képe alatt láncon függ a szlovákiai sarlós-utód biciklista falujárók emlékerme; meg-megállok előtte, forgatom.

Miről szóljak még? Benczédi Sándor gunyoros agyagszobrocskájáról, ahogy legörbedve gulákat pipelek a hátamon, mint valami púpos teve, műemlékvédő koromat idézve? Vagy akár a kovácsoltvas csillárt említsem a maga nyolc gyertyalángjával? Ez egy háromszéki patkolókovács műhelyéből került elő,

utolsó pillanatban sikerült megmenteni a beolvasztás elől. Valamely feldúlt kastélyból hordták el, talán éppen a Mikeseké lehetett, s most itt áraszt méltóságot csúcsos kis körtéivel. Vagy kopott íróasztalom üveglapjára figyelmeztessenek? Fiaim, unokáim szívesen hajoltak föléje, ez az anyánk, apánk, ez a nanyó, itt a Kolozsvári Bokréta egykori néptáncosai, középen a prágai Szent György-szobor, alatta a kardos pozsonyi Petőfi, ma ott a Ligetben koszorúgatják. Ezek kicsodák? Kézbe akad néhány egymásba illő római terrakotta, Napoca egykori fürdőjének padlózatából valók, építkezéskor hánytta fel egy földvájó, csak a sárból kellett felemelni.

Magáról a megviselt íróasztalról ne beszéljünk, olcsón vásárolt öreg holmi, de a kanapén s az ágyon varrottasok még abból az eredeti régiből, s a fotelek gypajúból-kenderből szőtt törülközők egyik sógorasszonyom még ma is működő osztovátájáról. Feleségemnek így otthonos, és ami fő: tiszta minden.

Kiálttam el: végeladás!? Folytatódik-e ennek az emlékhalmaznak az értelme, ha mi, a ház öregei, már nem leszünk? A kiáltás bizony kissé üzleties, noha nem adunk el és nem adunk fel semmit. Inkább búcsúzkodjunk tiszteségesen a szobától s a benne rejlő múlttól. Az ablakon át rálátunk a csupaszi orgonabokrok karéjára, csöndben lapul, de tavasszal! S az mindig eljő újra, nélkülünk is, hogy elárassza lilázdó virágok illatával az utódokat.

KÖNYVTÁRAIM

Nem is csupán értelmi eredetű az én sok évtizedes barátkozásom változó könyvtárainnal. Végigrezgett rajtuk is minden változás, de a megújuló olvasmányokból sohasem apadt ki az érzelmek forrása.

Szüleim nem nagy, de annál választékosabb könyvtárában csupa díszkötés, arany ragyogás, selymes tapintat fogadott, valahányszor egy szőnyegen elébe telepedtem, s az üvegszárnyakat feltárva áhitattal vettem újra meg újra kezembe a pompás kiadványokat. A könyvtár kétnyelvű volt, pontosabban háromnyelvű, mert apám német könyvei, a Heine-díszkiadás meg a *Weltall und Menschheit* mellett voltak erdélyi szász kötetek is, no meg akadt ráadásul némi francia anyag, hiszen anyám három nyelv tanárnője volt. Igaz, hogy a magyar irodalom világa itt csak Komjáthy Jénőig terjedt, akadt utolsó szerzeményként Reviczky Gyula is, de ami a képes nagy Beöthy-féle irodalomtörténetbe belefért, az Balassitól és Amadétól itt volt a lakkosan ragyogó polcokon. Boldog órák voltak ezek a zöld szobában (itt minden ilyen színű volt), s különösen akkor fogott el az öröm, ha olyasmi akadt kezembe, amit már szóból ismertem. Mert édesanyánk az iskolából jövet mindig benyitott hozzánk és szavalt nekünk. Ernő öcsémmel szinte szóról szóra tudtuk már a *János vitéz* egy-egy fejezetét, s nagyon szerettem a virágregéket, melyek szövegét Tompa Mihály valamilyen csatos díszkiadásában találtam meg újra.

A gyerekszobában szaporodott az én első könyvtáram is. Természetesen Benedek Elek és Gaál Mózes meséi adták az alapot. Am ahogyan serdültünk, főleg karácsonykor ugrásszerűen szélesült az állomány. A csöndes előjáték mindenkor Steiner bácsi könyvesboltjában pergett le. A régi koronázó városban, úgy feleúton a Ventur utcai Academia Istropolitana és az egykori Országháza között — előbbi Mátyás király alapítása volt, utóbbiban ajánlotta fel Széchenyi egyévi jövedelmét a tudományos akadémia számára — sötét bolto-

zatok alatt halmozódott a rengeteg könyv, de a hosszú fehér szakállú könyvkereskedő minden darabot ismert, s azt is tudta, kinek mit ajánljon. Ha az első hóhulláskor benyitottam hozzá, ismerősként fogadott, mintha csak felnőtt volnék, s mert bölcsen tudta, miről van szó, már kezében volt az apám számára való karácsonyi ajándék. — Das habe ich für den Herrn Papa vorge-sehen — kezdte, s nyújtotta is a Berlinből azon frissen érkezett Ludendorff-kötetet... Bő kaftánjában térült-fordult, s kezembe nyomott egy szélein aranyozott Chamisso-verskötetet édesanyám számára is. Ajándékaim így meg-voltak, de Steiner bácsiból nem fogyott ki a családias érdeklődés, mert mond-jam csak meg, hogy ő már nagyapámnak is kedvében járt. Megkérdezte úgy bizalmasan: engem mi érdekel? Bevallottam, hogy — utazó és régész leszek. Szakállát simogatva bizonyára eszébe jutott, hogy eredetileg engem is katoná-pályára szántak, de hát változtak az idők. Karácsony estéje eljött, s a szikrázó fenyőfa alatt ott volt Ludendorff, Chamisso, számomra pedig meglepetésként kétkötetnyi Sven Hedin meg egy asszír ásatás képeskönyve.

Nehogy kihagyjam szüleim megcsodált könyvtárának gyökérzetét! Épen és szépen ott volt még nagyapám hasonlóan remekbe kötött, kék és zöld bő-rökben, pepita fedeleekben sorjázó egykori könyvtára, odakünn a Kőbánya alatt, vagy mondjam inkább, hogy a Duna felett. Mert a pozsonyi Zuna-ház a Károlyfalvi úton emeletes kertjével a hegyoldalba ékelődött, s a nagy szoba, ahol a fehér zongora szomorkodott, s a falon egy festmény hódoló boszniai törököt ábrázolt, két ablakával a szélesen hömpölygő Dunára, a túlnan zöl-dellő Besenyőligetre, s mögötte az osztrák hegyekre nyílt. Ez is érzelmi el-fogultság és képzelgés: máig érzem orromban a vörösésbarna padlózat viaszos szagát, és látom a fényt, ahogy megcsillan a barokk könyvszekrény üveglap-ján. Feledhetetlen órákat tölthettem itt is, ahol Goethe, Schiller, Lessing ere-deti vagy nagyon régi, gótikus betűkkel nyomott művei közt hamar felfedez-tem hasonlóan ékes kötésben, de kirívóan ellentétes tartalommal a XVIII—XIX. század rémregényeit, tengerikígyós útirajzait, szerelmi nyavalygásait is. Furcsa volt a könyvtár belső ellentmondása, ilyesmi valóban csak egy kalandos múltú dragonyoskapitány gyűjtőszenvedélyéből telhetett. Kardjai ott függ-tek sokáig a harmadik szobában, de mire felfigyeltem volna erre a hagyaték-ra, már eltűnt (1919-ben be kellett szolgáltatni), csak a fegyverek nyoma raj-zolódott ki, ahol a fali kárpitot miattuk nem érte fény.

Családi könyvtárak születnek és meghalnak. Kár. Milyen érdekesen ra-kódhatnának egymásra nemzedéki sorrendben az elődök és utódok könyvtá-rai! Én régen elkerültem anyám városából, a családi ház azóta kertestül be-süllyedt egy alagútépítéskor, és tövig le kellett bontani, a régi nagyapai könyvtár szétkallódott erre-arra. Nem jártam jobban a férfiág könyvöröksé-gével sem. Apám városában, az erdélyi havasok alatt, kamaszkoromban ugyan megfordultam egyszer látogatóban, még körüljártam a régi családi házat a Heltauergasse máig épen maradt északi során, de hol van már az a ház is... Közvetlenül a második világháború után helyébe épült a telefonpalota, a ro-konság régen szétszéledt, s a diákkoromban rám hagyott bőrkötéses Fürsten-bibel, egy bőrrönd nagyságú családi biblia, még hányódásaim közepette ott ragadt letétként Balogh Elemér püspök gyűjteményében Pozsonyban. Nyilván-valóan örökre.

Házak, könyvtárak, családok sorsa ugyanaz.

A sötétedő könyvtárképek helyébe azért villantsam fel az én egyetemi ta-

nulmányaim és mozgalmaim során felvirágozott új könyvhozadék csillagjegyeit. Milyen nagy dolog volt befogadni az első Ady-kötetet (ez történetesen *A halottak élén* volt), mennyi személyi levelezés és találkozás fűződött a könyvtáramba jutott Móricz-, Szabó Dezső- és Kassák-kötetekhez, de eleve meg kell mondanom, hogy ma már nálam csak későbbi kiadványaik találhatóak. Az én ifjúkori könyvtáram, egyetlen vagyonom és büszkeségem, mindenkorra első nagy élményforrásom is eltűnt már a semmiben. Mint ahogyan kedves emlék csupán a prágai Clementinum olvasóterme, ahol az asztalra hordott könyvoszlopok mögött szemináriumai dolgozataimon kotlottam, hol Karácsonyi János székelyeredet-elméletét, hol a hradzsini Szent György-szobor történetét, vagy éppenséggel a huszita magyar diákok forrongását idézve szudétanémet tanárain és diáktársaim elé. Itt lapoztam fel Einsteint, forgattam Freudot s lestem Herwart Walden *Der Sturm* című avantgardista folyóiratának új számain. Bensőségesebb tanulmányozásaim tárgya azonban Nietzsche és Spengler volt, őket váltottam fel később a munkásmozgalom klasszikusaival. Ösztöndíjam nem volt, skorbuttal küszködtem, ilyen nyomorult helyzetben alig bővíthettem könyvtáramat, de enyéim lettek a közkönyvtárak. Fél évig Budán az Eötvös kollégiumban is, amikor Csallóköz történetén dolgoztam, alig jutott pénzem könyvvásárlásra. Azért őrzöm ebből az időből Pais-féle Anonymusomat, ez valahogy elért utólag Erdélyben is, néhány szlovák könyvvel és Györfly István mesterem munkáival együtt utánam küldték, de már a gondolkozásomat alakító nagy Malik-féle Lenin-sorozat annyi más könyvvel együtt odaveszett. Mi tagadás: az én könyvtáram is szüleim és nagyszüleim könyvtárainak sorsát követte. Többé nyomát sem találtam.

Könyvek nélkül élni nem lehet, azok a küszöb nép, emberiség, nagyvilág felé. Könyvtárain történetének felvázolása során most érek oda, ahol tanúja lehetek annak, hogyan keletkezik egy személyhez szabott vadonatúj könyvtár, mondjuk: a férfikori. Ami keveset a szász örökségből aprópénzben még megkaphattam, ráment a katonáskodásra, bár ott Olténiában szereztem be egy Eminescu-kötetet, hogy gimnazista latinitásom erejével megismerjem a román lírát is. A puzta ruha volt rajtam, amikor Kacsó Sándor maga mellé vett a Brassói Lapokba, de első dolgom a könyvtáralapítás volt. Nagyzóló kifejezés, de nem adtam alább 40 válogatott kötetnél, ezeket részletre az Elekes-féle könyvüzletben vásároltam. Az első részletet le is pengettem, de mikor újabbal jelentkeztem, kiderült, hogy valaki már az egészet megtérítette. Egy olvasóm? A lapkiadó? A főszerkesztő? Esetleg maga a kereskedő? Máig sem tudom, legyenek hát hálás mindnyájuknak. S aztán jöttek saját könyveink: Szemléri Ferivel és Nagy Istvánnal megalapítottuk az Erdélyi Enciklopédiát, s hamarosan sorozat lett a Jordáky-nyomdában hitelre előállított kiadványainkból.

Vadonatúj könyvtáram kalandja akkor kezdődött, amikor az *Erdélyi Magyar Szó* hívására megint lakhelyet változtattam, s a könyvtárfejlesztést immár a családalapítás egészítette ki. Kolozsvárt ért a bécsi döntés. Gyűltek a könyvek, de fordultak a megélhetés lehetőségei. Könyveinkkel és fazekainkkal feleségestül falura kerültem tanítoskodni, majd egy ismert parlamenti támadás következtében újra székérre került minden. Kalotaszegről a városba hordtuk vissza a cókómókot, s mint szabad újságíró újrakezdtém az életet. Feleséggel nagy gyönyörűségünkre egy könyvespolcot csináltattunk, s ünnepélyesen helyeztük el rajta az ugyancsak bővülő szerzeményeket. Mert jöttek a népi írók dedikált munkái Püski Sándor műhelyéből, befutott jó néhány

munkásírás ugyancsak a szerzők ajánlásával, s amikor rávettem magam az 1848-as történelmi dokumentációra a Dessewffy-féle Kis Újság hasábjain, jelképet találva a német hódítás veszélyével szemben, rendre érkeztek címemre az idevágó kötetek is. A figyelmeztetés azonban meddő maradt. A német megszállás elől most már az asszony falujában, az Erdővidéken bújtunk meg. A könyvek ládába csomagolva részben vonaton, részben szekéren jöttek utánunk a fazekakkal, de most már egy kisiúval együtt.

A polcot nem hozhattuk magunkkal, a gyermek ágyát sem, ezért „apóso-méknitt” a Látóhegyre néző hátulsó házban (ami itt hátsó szobát jelent) egy nagy karosládában ágyasztunk fiunknak, a könyvek pedig egy durván faragott szuszékba kerültek. A front közeledtekor a mozgalom hívására idejében el kellett mennem, a család azonban egy hevenyészett bunkerben, a könyvtár pedig a szuszékban várta az új történelmet. A hátulsó házba beszállásolt orosz katonák gyanakodva csapták fel a szuszék fedelét, s csodálkozva emeltek ki egy könyvet. Mit ád Isten? Éppen egy Gorkij-kötet volt az író arcképével... Mire elmagyarázták nekik, hogyan került Gorkij a szuszékba, harasó, nem kellett többé félteni sem a lovakat, sem a lányokat.

Könyvtáramnak sem bővülése, sem kalandja nem ért véget a háború befejeztével. Most már üvegszekrényt is szereztünk, a második fiúcska is megtanulta, hogy tilos a könyvhöz nyúlni, amíg nem olvas. Vigyáztunk minden darabra, számoztam, regisztráltam a romániai magyar könyvkiadás felvirágzásával egy ütemben szaporodó állományt. A balsors azonban itt is beütött a koncepció boszorkányperek hozzánk is elérő megpróbáltatásai során, s a könyvtár sem menekedhetett ki az örvényből. Egy része elkobozva, más részét ismerősökhöz osztotta szét magára maradt feleségem, s egy maradék hatóságilag lepecsételve várt hazajöveletemre. Aztán költöztetés a Botanikus-kert mögül a Fő térre, majd onnan mai lakásunkba a Rákóczi útra, ekkor azonban már két markos ifjú is segédkezhetett, mert a könyv bizony olyan nehéz, mint a só vagy az ólom, ha könyvtárilag kell szállítani.

Ezzel megkezdődött könyvtáram fénykora és — osztódása. Mert mérnök fiam kapta saját könyvtárához alapnak az összes művészettörténeti és helytörténeti munkát, ezek szükség esetén számomra elérhetőek, mert fiamék felettünk laknak, de második fiam, a rendező, magával vitte a ráeső színdarabokat és az idevágó irodalmat munkahelyére, Sepsiszentgyörgyre. Az osztódás itt sem állott meg, mert felnőtt és magyar—német szakos diplomát szerzett az unoka, szóval ő a folytatásom (elvi vitákkal és ellentétekkel). Ő is berendezkedett az emeleten, s új szerzeményeivel már felül is múlta a nagypapa maradék könyvtárának arányait. Én mit tartottam meg? Egyszer be kell valanom: a könyvek már-már kiszorítottak a szobámból. Évi kiporozásuk egy teljes hét. No, de türelmesen szerkesztem az irodalmi lexikon egyszer mégis csak megjelentethető újabb köteteit, címszóról címszóra araszolva a munkát, s polcaim szükség szerint kézikönyvtárként szerepelnek, mielőtt esetleges kiegészítésért az Egyetemi Könyvtárba látogatnék el öreg csontjaimmal. Eszerint a nálam maradt részleg: hasznos alapanyag. Ráadás a dedikált kötetek halmaza (ez szigorúan személyi hagyaték lesz), s gondom van rá, hogy kedvelt olvasmányaim, az emlékiratok hiánytalanul egymást kövessék.

Csak kölcsön ne kérjen tőlem könyvet senki! Nemcsak azért viszolygom, mert leverő tapasztalataim szerint nem szokás nálunk könyvet visszaszolgáltatni (múlt évi veszteségem a legridegebb őrzés ellenére is 2 munka), hanem

azért is, mert könyvtáramat mai összeállításában joggal műhelyfelszerelésnek, munkakönyvtárnak nevezhetem, ahol semmi sem foglalja el feleslegesen a megszokott helyét. Joggal, mondom, mert lássa akárki: bármely téma foglalkoztat, akár lexikoni, akár még meglévő folyóirataink számára eszkábálok össze valamit, mindig egész sor innen-onnan előhúzott könyv tornyosul az íróasztalomon (télien a kishálóba húzódva egy ágyam elé nyitott kerti asztalkán). Még ha szórakozásból olvasok is, akkor is ugranak-cserélődnek ujjaim közt az összehasonlításra való, szimultánul forgatott munkák, térképek, szótárak, mert csak lassan, sohasem felületes „beleolvasással”, hanem szóról szóra, mondatról mondatra hatoló értelmi beszívással tudom valóban gondolati gyönyörködéssé varázsolni a nyomtatások jelképrendszerét.

Szórakoztató olvasmányok? Szégyen ide, szégyen oda, öregkoromra döbbenek rá, hogy rettenetes ön-agyonfoglalkoztatásaim időpergésében számos könyvem olvasatlan maradt. Lexikoni címszavak anyagkeresése közben fedeztem fel magamnak Ligeti Ernő egy nálam szunnyadó, elfelejtett balkáni regényét, s nemrég betegágyi pihengetés közben hol Romain Rolland *Colas mestere*, hol egykori barátom, Kováts Jóska kórtermi szociográfiája — saját szávaival „a szenvedés esztétikája” — ragadott magával. Vagy talán csak újraolvasásról volna szó? Lehetséges volna, hogy amit régen befogadtam, az eltörlődött már bennem?

Mindenesetre egyetlen módszerem van az öregkori elidegenedés, a remete-bezárkózás ellen: olvasom szeretett könyvtáramat. A szinte zártat, a múzeumi magánvalót, hiszen könyv ide már se ki, se be. Bizony, lefogyatkoztam a régi magaméra.

KURDI FEHÉR JÁNOS

A festészet újjászületése a valósággal

*Léteznek valóságok,
melyek az élettől egyértelműen különböznek.
Itt a megszólalás leleményes átváltozása, egy
kiáltást elfedő tett az,
mely nélkülözi
létünk szabályrendszerét. Kint
vizsgálatok történnek; az idő és a tér
viszonyrendszerében arról beszélnek, bizonyos
események megtörténhetnek, csak nem érzékelhetőek.
Sok minden rajtunk kívül esik meg.
Egy másik megszólalás az —
kilesem a tőlem befolyásolhatatlant —
felemelem az ujjam és intek az Alfa Kentaurnak,
„ki” mintegy négy fényévnnyire rohan tőlem.*